

УДК 008

Олександр Шевчук

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН КОРДОНУ, ЙОГО ВИДИ І СПОСОБИ ПОДОЛАННЯ

У статті описується кордон як соціальне, історичне та культурне явище. Виокремлюються види та форми існування кордону. Намагаючись знайти способи подолання кордону, автор статті показує значення людини та її вплив на розвиток культури сучасних країн. У статті також здійснюється спроба означити майбутні культурні процеси і роль кордону у цих процесах.

Ключові слова: кордон, культура, розвиток, суверенність, держава, людина.

А. Шевчук. Социокультурный феномен границы, его виды и способы преодоления

В данной статье описывается граница как социальное, историческое и культурное явление. Выделяются виды и формы существования границы. Пытаясь найти способы преодоления границы, автор статьи показывает значение человека и его влияние на развитие культуры современных стран. В статье также делается попытка определить будущие культурные процессы и роль границы в этих процессах.

Ключевые слова: граница, культура, развитие, суверенитет, государство, человек.

O. Shevchuk. The sociocultural phenomenon of the border, the types and ways to overcome

This article describes the border as a social, historical and cultural phenomenon. Stand types and forms of existence of the border. Trying to find ways to overcome border, the article shows the importance of human rights and its impact on the cultural development of modern countries. The article also attempts to define the future role of cultural processes and boundaries in these processes.

Keywords: border, culture, development, sovereignty, state, people.

Кордони завжди мали вагоме значення у житті людей і країн. Споруджуючи кордони, означаючи межі власних територій, людина тим самим допомагала собі краще розуміти світ, адже мала цілком чітке уявлення про дозволені межі пересування, про благодатну та табуовану територію: світ розділений на географічні сектори, країни, суверенність яких потрібно шанувати, ставав більш безпечним і зручним для сприйняття.

Особливо актуальною проблема кордонів постає в контексті культурологічного вивчення феномену європейського Пограниччя. Ця проблематика безпосередньо торкається теми соціокультурних кордонів Європи та особливостей вибудовування європейської ідентичності. Одним із способів культурологічного осмислення цієї проблеми є аналіз соціокультурного смислу кордонів через призму окреслення “видимих” і “невидимих” меж Європи. Український дослідник Д. Шевчук зазначає: “Часом складається враження, що Європою можна робити що завгодно. Її можна винаходити й віднаходити, реконструювати, конструювати чи деконструювати. Інтелектуали погоджуються із її невизначеністю, що закономірно впливає із різноманітності визначень меж, сутності, ідентичності” [8, с. 70]. Кордони та межі відіграють значущу роль для конструювання ідентичності. У випадку Європи маємо особливу ситуацію, оскільки особливістю європейської культури, яка ґрунтується на прагненні впорядкування соціокультурного простору, а також агонічності, ідентичність є “завжди-ще-не-готова” [8, с. 75]. “Невидимість” кордонів і меж виявляє їх відкритість на співробітництво і закладає передумови для міжкультурного діалогу. Проявляючись у горизонті Пограниччя, “невидимість” меж дає можливість перетворитися йому на соціокультурний феномен реалізації особливого типу культурної ідентичності. При цьому така ідентичність виявляє задіяння механізму постійної готовності на зустріч з Іншим. Присутність кордону (хоч невидимість, але наявність) не дозволяє зустрічі з Іншим баналізуватися, ми повинні докласти зусиль, щоб культурний діалог відбувся, а співпраця була збудована. Можна навіть ствердити, що в час культури споживацтва, яка погоджується на мозаїчність ідентичності, розмивання меж і не спонукає до рефлексії над цим, саме Пограниччя із його відчуттям перманентної присутності культурної межі є смисловим топосом піклування про свою ідентичність та ідентичність Іншого.

Окреслення кордонів є процесом, який займає своє, цілком специфічне значення у культурі кожного народу. Усвідомлення своєї власності приходить з відділенням свого від чужого, відділення за допомогою межі чи роздільної лінії. І своя власність, і власність сусіда сприймалися як святиня і мали сакральне значення. У Древній Греції кордони між одним та іншим маєтком вважалися священними й уявлялося, що їх охороняє сам Зевс [2, с. 39]. До цього часу перетин кордону є певним ритуальним дійством, яке містить у собі низку дій. Дозвіл на заступання за межу, за лінію кордону означає жест довіри і прийняття.

Кордони певною мірою консервують свою знаковість, ритуали, традиції. Водночас, наявність кордонів означає можливість їх перетину та налагодження співпраці, саме тому жоден кордон не можна вважати не цілком замкнутими і не цілком відкритим [3, с. 213]. Можливість перетнути кордон означає отримати шанс на пізнання нового, долучення до іншої культури, можливість розвитку і сприйняття Іншого. Перетинання кордону втілює певний перехід, мандрівка відкриває новий соціокультурний простір, перейти кордон буквально означає наблизитися до зміни світогляду, адже вихід за географічні межі є виходом із рамок власних стереотипів, традицій та переконань. Загалом, будь-яка людська діяльність є виходом за власні межі, крім того, перетин кордону, який обіцяє особистісне відкриття нових земель. При чому абсолютно неважливо, наскільки успішним буде мандрівка, відкриття неодмінно буде, адже навіть невдала подорож Колумба в Індію завершилася відкриттям Америки.

Кордони чужих країн завжди обіцяють нове. Культура і цивілізація вибудовується навколо подорожі, подолання ліній і обмежень, розширення поля взаємодії і створення можливості міжкультурного діалогу. Кордон, з одного боку, абсолютний і ґрунтовний, з іншого – умовний та ілюзорний. Він проявляється у своїй двоякості. Чим же є кордон? Як можна його визначити? Кордон можна охарактеризувати як “терен між прилеглим простором” [10, с. 143]. На такому просторі розміщуються знаки влади, він огорожується, на ньому встановлюються оглядові вишки, дислокуються спеціальні війська, розміщується техніка. Постійний, безперервний рух військової техніки та людей на кордоні символізує могутність держави [9, с. 15], яка нею підтримується, розвивається і модернізується.

Кордони надають форму географічному просторові й перетворюють його на економічний, політичний і культурний осередок. Тобто будь-яке наше уявлення про країну має стосунок до її меж чи межі: розташування, сама візуальна форма, політичне життя всередині країни ототожнюється з існуванням кордону, кордон є невід'ємною, а часом і основоположною частиною існування країни як географічної, культурної і політичної одиниці.

Ідея політичного кордону почала народжуватися після Вестфальського миру 1648 року, коли виникла концепція суверенної держави, умовою існування якої є контроль над своєю територією, що однозначно окреслена чіткими межами. Однак не варто говорити про кордон, виражений виключно у реальній лінії, що відмежовує. Як зазначає Паоло Кутітта, посилаючись на погляди і концепції дослідника Люсьєн Фебра, в давнину кордони ніколи не були лініями, а в більшості являли собою зони і, згідно з давніми звичаями (і це знаходимо на певному етапі розвитку практично в усіх народів) ліси навколо поселень слугували межовими територіями, часом ліси навіть створювали “певні територіальні об'єднання, що мали окремі назви [5]. Можна зазначити, що поява кордонів стала процесом освоєння чи завоювання нових територій після остаточного політичного формування держави як певного самостійного гравця на політичній арені. Однак це не єдине визначення кордону.

Кордон завжди постає соціокультурним феноменом, який можна назвати феноменом, оскільки його існування асоціюється з багатьма складними процесами, що властиві тільки або на кордоні, або лише для кордону, або під час перетину кордону. Одним із таких складних явищ є існування двох різних форм кордону: зовнішній (розуміння якого суцільно асоціюється з “межею”, “роздільною лінією”) і внутрішній – культурний (сформований власними поглядами, вироблений внаслідок залучення, включення індивіда до соціального простору, отримання ним досвіду і практики соціальної взаємодії). Якщо зовнішній кордон проявляється фізичними знаками влади, то кордони внутрішні виражаються в певних життєвих принципах і бажанні обмежити власний особистісний простір, зберегти свій світогляд. Огороджуючи, наприклад, власний простір стінами, людина тим самим створює власний кордон, який також свято оберігається від несанкціонованого втручання.

Як приклад можемо згадати хвилю обурення мусульман, яка була виникла в 60-х роках ХХ століття в Югославії через акцію нищення мурів, що, згідно з мусульманською традицією, охороняли сім'ї від надто зацікавлених поглядів [11, с. 179]. Внутрішні кордони кожної країни проявляються у традиційному соціальному укладі, усталених традиціях і матриці соціальної взаємодії. Певний народ може не мати фізичних кордонів, так само як і держави, але обов'язково матиме чіткі культурні обмеження: скажімо, роми не мають власної визначеної держави, але володіють доволі сильною і сталою ідентичністю, яка розвивалася протягом століть і спрямована на відмежування себе від інших.

Можемо припустити, що обидва види кордонів, фізичний і культурний, пов'язані і мають вплив один на одного. Протягом двох століть у Японії проводилася політика, яка мала назву “Сакоку” і втілювала самоізоляцію країни від будь-яких зовнішніх впливів. Закриття кордонів було зумовлене прагненням уберегти культуру і саму країну від будь-якого впливу європейської цивілізації, яку на той час втілювали християнські місіонери. Замкнутість стала єдиним варіантом збереження усталеної культури. Однак сьогодні подібна політика є швидше регресивною і щоразу гостріше постає проблема відкриття та подолання кордонів,

Отож, чи існує можливість нівеляції межі? Мабуть, так. Власне одним із таких втілень подолання кордону є простір пограниччя. Сам термін “Пограниччя”, за словами В. Міньоли, вказує на простір “між”, на “буття і процес на кордоні” як лінії, що розмежовує, смуги. Тут варто говорити не про ізоляцію, а про потенційний діалог між соціальними, культурними, економічними та політичними партнерами “кордону”, тобто пограниччя [1, с. 59]. Пограниччя наділене здатністю не тільки до нівеляції кордону, але і до деякого власного, особливого культурного процесу. Дослідниця І. Олюніна у своїй роботі “Досвід вивчення Білоруського Полісся у польській історіографії” слушно зазначає: “Прикордонні регіони з часом акумулюють культурний і соціальний досвід декількох традицій. Вони консервують цей досвід і формують манеру взаємин з навколишнім світом. Будь-які зміни соціального, економічного, культурного плану відбуваються тут із великими труднощами, набуваючи неповторної специфіки, коли вже до наявних традицій додаються нові, неспроможні цілком витіснити або замінити ста-

рі” [6, с. 145]. Тобто пограниччя певним чином, з одного боку, консервують власні традиції, з іншого – акумулюють нові культурні процеси, які властиві сусідній культурі, що знаходиться по той бік подоланого кордону.

Щобільше, важливу функцію виконує саме мешканець пограниччя, який є чи не найголовнішою дійовою особою над кордонами. На думку польської письменниці О. Токарчук, мешканець Пограниччя виконує креативну функцію: “Людина пограниччя мала б свідомо розуміти відносність певних понять, які поза пограниччями нерідко витлумачуються буквально і смертельно по-важно. Пограниччя є тим районом, що ставить під сумнів нашу належність до чогось сталого. Ця людина здатна змінити думку, дивитися з різних перспектив, відкрита до чогось нового, що поза межами пограниччя, у сталих соціумах, може видаватися дивним і недобрим. Людина пограниччя ліберальна, що в Польщі трактують із негативним підтекстом. Людина пограниччя покликана навчати інших розуміти те, що реальність різнорідна” [4]. І тут ми можемо говорити про ще один важливий чинник, який завжди долає і руйнує будь-які межі, кордони та обмеження, а саме – людина.

Сучасна людина прагне до знань і постійного та безперервного відкриття нового. Як колись влучно охарактеризував Елвін Тоффлер, знання є рушієм для перемін і паливом у побудові майбутнього [7]. Розширюючи власні світоглядні кордони, людина починає поступово руйнувати кордони сучасних держав. Не бажаючи залишатися у сталій окресленій системі замкнутої держави, вона стає вічним кочівником, приреченим постійно шукати чогось нового. І для цього змушена вирушати в мандри.

Можна зазначити, що сучасний світ стає світом постійних мандрівників, які увесь час переміщуються у просторі. Сучасні культурологи та соціологи визначають ідентичність сучасної людини як номадичну. Бажання зберегти сталість власної самості нині символізує не консервацію, а постійний пошук нового. Відкриваючи нове, ми можемо зберегти усталене. Подібно до пограниччя, кожна країна так чи інакше намагається існувати “над кордоном”, відкриває власну територію для отримання нових візій світу, нового культурного впливу. Як зазначає Паоло Кутітта, сучасний світ поступово перетворюється на суцільну буферну зону, в якій можливий вплив різних процесів і розвиток багатьох сценаріїв поступу

вперед [5]. Кордон сьогодні не обмежує, а переважною символізує, він не може розділяти, а тільки вказувати. Він демонструє існування певної держави, чи вказує на існування певної народності, якщо ми говоримо не стільки про фізичні, скільки про культурні кордони. І тут виникає певна парадоксальність, яка полягає у тому, що кожна народність, з одного боку, свято оберігає суверенність усіх своїх кордонів, з іншого – нівелює їх, щоб не задихнутися в середовищі власного незмінного середовища. Світ, щоб вижити, приречений з кожним разом все більше ставати пограничним і антропоцентричним: відкриватися і акцентуватися на людині, яка постійно розвивається і шукає чогось нового. Сучасна культурна дійсність, на наше переконання, стає пограниччям, яке акумулює свою культурну унікальність і водночас намагається віднайти нові процеси, які стануть потужним імпульсом для розвитку.

Підсумовуючи вищезазначене, можна ствердити, що кордон є не стільки географічним, скільки антропологічним явищем: він є не безумовною фізичною даниною, а швидше винаходом людства, а точніше кожного окремого народу, який таким чином намагався уберегтися, самоорганізуватися, окреслити власні межі і тим самим заявити про право на власне існування. Спорудивши кордони, людина тим самим ознаменувала власну владу над територією.

З плином часу кордон почав розвиватися, сучасна культура намагається бути найбільш відкритою і пограничною, щоб забезпечити свою подальшу життєдіяльність. Кордони поступово руйнуються відкриваючи простір до народження нових форм життя і співіснування, руху і розвитку, в яких щоразу менше місця для будь-яких обмежень.

Література:

1. Адвилонене Ж. Проблематика и возможности понятия “Пограничье” // Перекрестки. – № 2-4. – 2008. – С. 57-89.
2. Арендт Х. Становище людини / Переклад з англійської М. Зубицької. – Львів: Літопис, 1999. – 255 с.
3. Бреский О., Бреская О. От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта “Восточная Европа”. – Вильнюс: Изд. ЕГУ, 2008. – 336 с.
4. Кабачій Р. Людина пограниччя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ut.net.ua/art/166/0/3059> (04.08.2010).
5. Куттітта П. Точки та лінії: топографія кордонів у глобальному

просторі. / Переклад Гриценко О. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page7194.html> (19.08.2012).

6. Олюніна І. Досвід вивчення Білоруського Полісся в польській історіографії // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. – Випуск 8. – 2006. – С. 145-152.

7. Тоффлер Э. Знание как топливо / Э. Тоффлер // Шок будущего: пер. с англ. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 557 с.

8. Шевчук Д. “Видимі” й “невидимі” межі Європи: соціокультурний та політичний аспекти / Д. Шевчук // Наукові записки. Серія: Політичні науки. – Острог: Вид. НаУОА, 2010. – С. 69-78.

9. Donnan H., Wilson T. M. Granice tożsamości, narodu, państwa / Przekład Małgorzata Głowacka – Grajper, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2007. – 236 s.

10. Kowalski P. Granica próba uporządkowania kategorii antropologicznych // Pogranicze jako problem kultury. Materiały konferencji naukowej Opole 13-14.12.1993 r. – Opole, 1993. – S. 143-151.

11. Wrocławski K. Granica realna – granica symboliczna (na przykładzie Macedonii i Bośni) // Pogranicze jako problem kultury. Materiały konferencji naukowej Opole 13-14.12.1993 r. – Opole, 1993. – S. 175-181.